

ДО 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА ЗАВАЛЬНЮКА

DOI 10.32626/2309-2254.2021-33.9-41

УДК 53:378.147]

СТЕПАНКОВ Валерій – академік УАІН, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, індекс 32300, Україна (stepankovk@gmail.com)

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2963-6726>

ResearcherID <https://publons.com/researcher/3298585/valery-stepankov/>

STEPANKOV Valeriy – Academician of UAIN, Doctor of History, Professor, the Head of the Department of World History, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, 14 Tatars'ka Street, Kamianets-Podilskyi, index 32300, Ukraine

КОМАРНІЦЬКИЙ Олександр – академік НАНВО України, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, індекс 32300, Україна (kob-1974@ukr.net)

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3021-6550>

ResearcherID ABC-6699-2020

KOMARNITSKYI Oleksandr – NANVO Academician of Ukraine, Doctor of History, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, 14 Tatars'ka Street, Kamianets-Podilskyi, index 32300, Ukraine (kob-1974@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Степанков В., Комарніцький О. (2021). Олександр Завальнюк: біографічний портрет яскравої особистості, талановитого вченого, визначного педагога і менеджера вищої освіти. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (33), 9-41.

ОЛЕКСАНДР ЗАВАЛЬНЮК: БІОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЯСКРАВОЇ ОСОБИСТОСТІ, ТАЛАНОВИТОГО ВЧЕНОГО, ВИЗНАЧНОГО ПЕДАГОГА І МЕНЕДЖЕРА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Метою статті є наукове моделювання біографічного портрета талановитого вченого і менеджера вищої освіти професора Олександра Михайловича Завальнюка. **Методологічні засади дослідження** становлять принципи історизму, об'єктивності, всебічності й системності. Також використано методи: описовий, проблемно-генетичний, проблемно-хронологічний, біографічний, структурно-функціонального аналізу, синхронний та діахронний. **Наукова новизна** дослідження полягає у спробі втворення цілісного образу життя і діяльності видатної постаті Подільського краю, котра понад 50 років віддала здобуттю фаху, науковій, освітньо-педагогічній і управлінській діяльності й продовжує сьогодні самовіддано працювати на благо України та її народу. **Висновки.** Вивчення життєвого шляху Олександра Завальнюка дозволило визначити у ньому п'ять періодів, кожен з яких відзначався своїми приметними рисами. Перший охоплює час від його народження у 1951 р. і до завершення навчання в аспірантурі у 1979 р. Упродовж цього часу відбулося становлення його особистості з притаманним їй антропоцентричною системою світогляду та яскраво вираженими духовними ціннісними орієнтаціями, що визначили духовний тип поведінки, який став провідним у подальшому житті й діяльності. Другий період започатковується його роботою на посаді асистента кафедри історії СРСР й УРСР Кам'янець-Подільського педінституту (жовтень 1979 р.) і завершується його обранням деканом історичного факультету (квітень 1993 р.). Третій період в житті і діяльності Олександра Михайловича тривав до листопада 2001 р. – часу призначення його на посаду в.о. ректора. Він виділявся надзвичайно енергійною діяльністю, спрямованою на запобігання занепаду факультету в умовах гострої економічної кризи першої половини 90-х рр. До його честі, зваливши на свої плечі цю відповідальність, опираючись на підтримку колективу, добився фантастичного результату. Обійняття ректорської посади започаткувало четвертий період його життя і діяльності, що тривав до липня 2012 р., який став зоряним часом науково-дослідної й управлінської діяльності Олександра Завальнюка. Упродовж нього сповна розкрився талант блискучого менеджера вищої освіти. Продовжував інтенсивно займатися науково-дослідною діяльністю. У 2011 р. захистив докторську дисертацію. П'ятий період охоплює часовий проміжок з липня 2012 р. по сьогоднішній день. Характеризується його виключно науково-педагогічною діяльністю на посаді професора кафедри історії України й участю у різноманітних громадських заходах.

Ключові слова: університет, факультет, ректор, викладач, професор.

OLEKSANDR ZAVALNIUK: PROFILE OF A BRIGHT PERSONALITY, A TALENTED SCIENTIST, A PROFESSIONAL EDUCATOR AND FACILITATOR IN HIGHER EDUCATION

Abstract. The aim of the work is a scientific reconstruction of the profile of the talented scientist and facilitator in higher education, Professor Oleksandr Mykhailovych Zavalniuk. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, comprehensiveness and systematics. Also, descriptive, problem-genetic, problem-chronological, biographical,

structural-functional analysis, synchronous and diachronic methods are used. **The scientific novelty** lies in the attempt to create a gestalt of life and activity of a prominent person of the Podillya region, who devoted more than 50 years to professional, scientific, educational and facilitative activities and continues to work selflessly for Ukraine and its people. **Conclusions.** The study of Oleksandr Zavalniuk's life allowed us to identify five periods in it, each of which was distinguished by its own peculiar features. The first period covers the events from his birth in 1951 to the completion of postgraduate studies in 1979. During this time, the formation of his personality with its inherent anthropocentric worldview and pronounced with the spiritual system of values, which determined the spiritual type of behavior, which became leading in later life and activity. The second period began with his work as an assistant at the Department of History of the USSR and the USSR at Kamianets-Podilskyi Pedagogical Institute (October 1979) and ended with his election as Dean of the Faculty of History (April 1993). The third period in the life and work of Oleksandr Mykhailovych lasted until November 2001 – the time of his appointment to the post of the acting rector. It was distinguished by extremely vigorous activities aimed at preventing the decline of the faculty in the acute economic crisis of the first half of the '90s. To his credit, having laid this responsibility on his shoulders, relying on the support of the team, he achieved a fantastic result. Holding the post of the rector marked the beginning of the fourth period of his life and activity, which lasted until July 2012, which became the heyday of Oleksandr Zavalniuk's research and management activities. During the given period, the talent of a brilliant facilitator of higher education was fully revealed. He continued to be intensively engaged in research activities. In 2011 he earned PhD degree. The fifth period covers the time from July 2012 to this day. It is characterized exclusively by scientific and pedagogical activity as a professor of the Department of History of Ukraine and his participation in various public events.

Key words: university, faculty, rector, lecturer, professor.

Постановка проблеми. Однією із складних і водночас благородних завдань сучасної біографістики залишається написання праць про представників інтелектуальної еліти, котрі продовжують і нині жити й творити на благо суспільства. Давно уже пора відмовитися від традицій їх творення про осіб, що відійшли в інший світ. Спільнота має право знати про своїх сучасників, плеяду творчих особистостей, які, виконуючи функцію «життєвого пориву», всі разом формують епоху, в якій живемо. До цього золотого фонду науковців, освітян й управлінців безсумнівно належить і Олександр Михайлович Завальнюк. Попри наявність значної частини публікацій, що проливають світло на ті чи інші аспекти його біографії, наукової спадщини, освітньої й управлінської праці, все ж цілісної картини про його життєвий шлях і соціальну значимість діяльності не модельовано. Робимо спробу хоча б частково окреслити найголовніше.

Аналіз джерел та останні дослідження. Джерельну базу дослідження складають опубліковані спогади й матеріали з історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, в яких міститься інформація про прикметні риси особистості та діяльність Олександра Михайловича. З останніх досліджень відзначимо праці Л. Баженова (З любов'ю до України, 2006, с. 129-132), О. Григоренка (Григоренко, 2013), О. Кеби (Кеба, Комарницький, 2008), О. Комарницького (З любов'ю до України, 2006, с. 7-32), І. Конета (У по-

шуках історичної правди, 2016, с. 49-55), С. Копилова (3 любов'ю до України, 2006, с. 144-148), В. Прокопчука (Прокопчук, 2021), В. Смолія (Смолій, 2012), В. Степанкова (Степанков, Комарницький, 2005; 2018), О. Реєнта (У пошуках історичної правди, 2016, с. 3-6), А. Філінюка (У пошуках історичної правди, 2016, с. 31-48) тощо. Дякуючи їм, відтворено основні віхи його біографії, наукової творчості, освітньої діяльності, багатогранної управлінської праці на посадах декана історичного факультету та ректора університету. Водночас, ряд проблем, які торкаються насамперед аналізу його наукового доробку, розробки актуальних питань навчально-методичного забезпечення лекційних курсів і семінарських занять, підготовки наукових кадрів, громадської діяльності потребують подальшого вивчення.

Метою статті є наукова реконструкція біографічного портрета талановитого вченого і менеджера вищої освіти професора Олександра Михайловича Завальнюка.

Виклад основного матеріалу. Олександр Завальнюк народився 28 листопада 1951 р. у м. Сміла на Черкащині в сім'ї фронтовика-військовослужбовця Михайла Опанасовича, котрий відзначався внутрішнім інтуїтивним потягом до здобуття нових знань, а відтак інтелектуального збагачення. Тому, окрім військової служби, наполегливо здобував освіту у старших класах вечірньої середньої школи. Попри тогочасні всілякі труднощі, навчався дуже добре (лише одна четвірка стала на перешкоді отримання срібної медалі). Цьому сприяли не тільки природні здібності, але й властиві йому висока самодисципліна, що органічно перепліталася із вимогливістю до себе й інших, цілеспрямованістю й працелюбністю. Покохавши чарівну дівчину Ольгу, суворий вояка невдовзі з нею одружився. Вона мала, на відміну від чоловіка, м'який характер й емоційно-поетичний склад душі, випромінювала доброту, щирість й життєрадісність, була гостинною й вмілою господинею і, як глибоко віруюча людина, завжди готовою прийти на допомогу, кожному, хто її потребував. Попри це могла й наполягти на своєму, зокрема, наприклад, потай охрестила Сашка, котрому було близько 2-х років (3 любов'ю до України, 2006, с. 8).

Демобілізувавшись у 1952 р. старшина Михайло Опанасович за покликом серця й душі перебрався із сім'єю у рідне Поділля, поближче до села Шустівці, де народився і виріс. Певний час працював в Орининському військкоматі, однак швидко переконався, що це не те, що його вабило. Поселившись у с. Підпилиг'ї, поступив на заочне відділення фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського педінституту, яке вельми успішно закінчив. Обравши престижну тоді у суспільстві професію педагога, став трудитися вчителем місцевої середньої школи. З врахуванням організаторських здібностей, у 1957 р. призначається тимчасово виконуючим обов'язки директора школи (цікаво, що з таким формулюванням очолював її до 1985 р.) (3 любов'ю до України, 2006, с. 9).

У цей час в Сашка з'являється сестричка Світланка (1956 р. народження). Становлення засад його моральних принципів й світоглядних уявлень

проходило під визначальним впливом двох чинників: своєрідного пуританізму (притаманного сільській інтелігенції 50–60-х рр. минулого сторіччя), устоїв життя сім'ї (панував культ чесності, порядності, скромності, вимогливості, самовідданої праці й потягу до збагачення знань) та всепроникаючого духу атмосфери шкільного колективу (через брак власного житла сім'ї доводилося мешкати у шкільному приміщенні). 1958 року хлопчик став учнем місцевої школи, в якій навчався блискуче. Зростає емоційним, вольовим, енергійним, з почуттям власної гідності і товариським. Закоханий у книги, дуже багато читав, пізнаючи через слово світ. Щоправда, як «вчительська (директорська) дитина», у вимогливих батьків змушений був в усьому слугувати «зразком» для інших, тому доводилося вчитися контролювати власні вчинки, відмовляти собі у типових для того часу пустошах у школі й поза нею. Хоча, не завжди виходило так, як це хотілося б батькам... Попри в чомусь негативний вплив «всевидячого ока» контролю, був і позитив: формувалося почуття відповідальності за свої вчинки, народжувалося розуміння того, що свобода завжди крокує поруч з обов'язком.

У 1962 р. його спіткало велике горе – померла мати. І біль від цієї трагічної втрати у душі й серці Олександра Михайловича продовжує щеміти і дотепер. Згодом батько одружився з Ольгою Пилипівною – вчителькою української мови та літератури, котра мала сина Валерія від першого шлюбу. На щастя вона виявилася напрочуд чуйною й мудрою жінкою, котра, проживши до цього не легке життя, дуже тактовно намагалася стати підлітку і його сестричці справжньою матір'ю. І домоглася успіху. Інтелігентна за духом, добра, дуже працьовита, вольова й водночас поступлива, спромоглася зберегти, а в чомусь й збагатити попередню атмосферу в сім'ї. А її залюбленість українською літературою, мовою й культурою вчинила істотний вплив на формування україноцентричного духовного світу Олександра – підлітка і юнака, а також на розвиток у нього поетично-образного сприймання світу, переданого йому на генетично-му рівні матір'ю (Досліджуючи духовні скарби, 2011, с. 11).

Після закінчення восьмирічної школи, у 1966 р. пішов до 9-го класу Приворотської школи, в якій продовжував навчатися на «відмінно». Як і раніше, був залюблений у читання книг, часописів і газет. Легко давалися предмети як природничо-математичного циклу, так й гуманітарного. Все ж переважав потяг до останніх, особливо історії. Окрім природних задатків, у цьому зіграв неабияку роль вплив педагогічного таланту таких прекрасних учителів, як М. Березовська, М. Слабоус та ін. Тому, закінчивши у 1968 р. із золотом медалью школу, без особливих вагань подав документи для вступу на історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту. Успішно подолавши екзаменаційні випробування, став студентом 1-го курсу, чим пишається і нині.

Одна з прикметних рис тогочасного студентства полягала у перевазі в його спільноті не випускників шкіл, а стажистів (котрі уже мали за спиною щонайменше 2 роки роботи) і демобілізованих із лав армії вояків. Тим

не менш, дякуючи почуттю власної гідності, інтелігентності, ерудиції, товариськості, чистосердечності, доброти й принциповості, Олександр швидко завоював в однокурсників авторитет й постійно обирався комсоргом академ-групи. І ще, він володів Богом даною харизмою, яка виділяла його з-поміж інших, спонукала ставитися до нього з повагою, трансформувала в яскраву особистість. Як згадував його однокурсник і близький товариш Іван Васильович Рибак (згодом – професор, завідувач кафедри історії Росії й спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка), уже на першому курсі «кинулося в очі, що наші старші однокурсники, які пройшли армійську службу, якимось по-дружньому, без традиційної зверхності, ставилися до хлопчини, якого вони називали Сашком. У той же час як до нас, вчорашніх десятикласників, ставилися як до «салаг» і полюбляли командувати тоном, який не міг викликати будь-яких заперечень» (Досліджуючи духовні скарби, 2011, с. 12).

Потоваришував із Іваном Рибак, Русланом Постоловським, Геннадієм Бондаренком і Михайлом Михайлюком. Образ юнака буде неповним, якщо не згадати, що захоплювався поезією (писав вірші), володів вишуканим естетичним смаком, витонченими манерами поведінки. В нього виразно проявлялися риси людини соціонічного типу екстраверт: володіння швидким, ясним і тверезим розумом, уміння логічно й розумно діяти, естетизм, працелюбність, пунктуальність, добросовісність, відповідальність, комунікабельність, емоційність, високорозвинутий мотив самоактуалізації й самореалізації (3 любов'ю до України, 2006, с. 154-156). А також додамо, майже непомітну владність, що проявлялася у м'якій (еластичній) формі, цілеспрямованість, самокритичність і щедрість душі.

Дякуючи професійній гідності, ліберально-демократичним настроям та високим моральним якостям декана факультету, доцента Анатолія Копилова, завкафедр професора Леоніда Коваленка й доцента Іона Винокура, викладачів – доцентів Петра Щербини, Петра Лаптіна й інших, на факультеті панувала демократична духовна атмосфера, що передбачала насамперед повагу до особистості як викладача, так і студента, право на власну думку і свободу творчості, а відтак у значній мірі нейтралізовувало компартійну заідеологізованість офіційного життя факультету. Вона дозволяла реалізовуватися творчому потенціалу обдарованим особистостям з-поміж студентської спільноти, насамперед у сфері наукової творчості. Мабуть, це було щасливою посмішкою долі, що, навчаючись на другому курсі, талановитий студент записався до гуртка доцента П. Щербини – улюбленця студентів, надзвичайно обдарованої особистості з оригінальним, в чомусь навіть парадоксальним, мисленням, щирої вдачі й, що особливо важливо, вільнолюбивої й незалежної у судженнях. Він ніколи не нав'язував гуртківцям і дипломникам власних поглядів, давав максимум свободи (можливий у тогочасних реаліях) для наукового пошуку й висловлення власних міркувань, суворо вимагаючи лише одного – відштовхуватися від всестороннього аналізу джерел. Пройшовши гарний фаховий ви-

шкіл (П. Щербина де-факто стояв не на марксистських, а на позитивістських методологічних засадах пізнання минулого), Олександр спромігся засвоїти основне – визначальну роль джерельної інформації у проведенні дослідження, повагу й увагу до історичного факту. Копітка праця над темою «Колокол» Герцена і буржуазні реформи 60-х рр. у Росії» принесла перші творчі здобутки у студентській науковій роботі. Надіслана ним робота на Всесоюзний конкурс студентських наукових праць, одержала диплом першого ступеня. А написана дипломна робота не лише була оцінена на «відмінно», а й відзначена ДЕК однією з найкращих на курсі (3 любов'ю до України, 2006, с. 11).

Не можна обійти мовчанкою помітного впливу на формування його особистості спілкування з «батьком» історичного факультету, талановитим вченим – учнем видатного історика О. Оглоблина – засновником першої наукової школи у тодішньому педінституті, Людиною з великої літери, доктором історичних наук, професором Леонідом Коваленком. За щирю любов до України та повагу до її минулого зазнавав репресій і «неприємностей», а відтак змушений був кілька разів змінювати місце роботи. Саме під час спілкування з ним Олександр Завальнюк вперше отримав правдиві відомості («дід Леонід», як люблячи називали його між собою викладачі й студенти, умів кількома реченнями передати сутність події чи процесу) про діяльність Центральної Ради, насильницьку колективізацію, голодомори 1932-1933 та 1947 рр., масові репресії тощо. Вони стали тим маленьким чистим джерельцем історичної Правди, яке і в наступні роки, не дозволяло «замулитися» ідеологією тоталітаризму професійному потягу науковця до з'ясування об'єктивної Істини. Теплим словом вдячності він згадує завжди А. Копилова, І. Винокура, П. Лаптіна, М. Александрю, В. Радіоненка й інших викладачів, котрі навчали його, сприяли становленню особистості (3 любов'ю до України, 2006, с. 12).

Закінчивши у 1972 р. з відзнакою інститут, за призначенням поїхав працювати вчителем історії до Крилівської середньої школи Корецького району (Рівненщина). В травні наступного року розпочав службу у лавах радянської армії у складі військового контингенту в Німецькій Демократичній Республіці, що збагатила власне розуміння сутності життя в його різних іпостасях. Демобілізувавшись, спочатку працював вихователем піонерського табору профспілки медпрацівників Хмельницької області (червень-серпень 1974 р.), а пізніше – вчителем історії та географії Орининської середньої школи-інтернату Кам'янець-Подільського району (У пошуках історичної правди, 2016, с. 9). Швидко опановував таємниці педагогічної професії, здобував заслужені повагу й авторитет серед колег й учнів, але все ж нестримно тягнуло до реалізації свого «я» у сфері науки, оскільки відчував внутрішній потяг до інтелектуальної творчості. Так зародилась мрія про аспірантуру. Поступити до неї у ті часи вчителю, до того ж непартійному, по суті було неможливо. На щастя, це бажання знайшло підтримку з боку уже проректора з наукової роботи А. Копилова, котрий проводив цілеспрямований курс на підготовку для вишу власних науково-педагогічних кадрів. За його безпосереднього сприяння, вда-

лося досягти домовленості з ректором Київського педінституту про виділення місця в аспірантурі, до якої восени 1976 р. Олександр і поступив. Цьому сприяло й те, що молодий учитель за 1 рік успішно склав екстерном три іспити кандидатського мінімуму (Степанков, Комарніцький, 2005, с. 151).

Почалася якісно нова сторінка у біографії Олександра Завальнюка, що започаткувала його становлення як вченого. Науковим керівником було призначено відомого історика, доктора історичних наук, професора М. Березовчука (до речі у 50-60-х рр. працював у Кам'янець-Подільському педінституті), котрий запропонував тему кандидатської дисертації, присвячену вивченню селянського руху у Правобережжі впродовж 1917 р. В остаточній редакції отримала таку назву: «Селянський аграрний рух на Правобережній Україні (березень 1917 – січень 1918 рр.)». Її сильні сторони полягали в тому, що вона виявилася не особливо (як на ті часи) заполітизованою й заідеологізованою, передбачала опрацювання архівного матеріалу й відкривала доступ до розуміння ментальності українського селянства, причин квологості його національно-визвольних устремлінь до здобуття Україною незалежності й висунення ним на чільне місце у шкалі цінностей соціальних завдань.

Слід віддати належне аспіранту, він сповна скористався наданим долею шансом. Упродовж кількох років не вилазив з архівів й наукових бібліотек, наполегливо досліджуючи складну наукову проблему. Було зібрано й систематизовано (за хронологічним й адміністративно-територіальним принципами) багатющий фактичний матеріал, що дозволяв відтворити панораму причин потужного селянського руху, особливостей розвитку й соціальних наслідків. Його осмислення знайшло відображення у публікаціях, що побачили світ у 1979 р. Прикметно: перша з них з'явилася у найпрестижнішому науковому періодичному виданні істориків – «Українському історичному журналі» (№7), що безперечно засвідчувало високий фаховий рівень дослідження. В тому ж році одна брошура (1,4 др. арк.) вийшла з друку, а друга (2 др. арк.) була депонована в ІНІСН АН СРСР (м. Москва). На час завершення навчання в аспірантурі текст дисертації було подано на обговорення кафедри історії СРСР та УРСР. Після виправлення висловлених зауважень вона успішно захищається у жовтні 1980 р. (Степанков, Комарніцький, 2005, с. 152). Зрозуміло, з позицій сьогодення можна (і не без підстав) і публікаціям, і дисертації закидати наявність заідеологізованості, перебільшення ролі більшовицької партії, односторонності у зображенні політичних симпатій селянства, ідеалізації класової боротьби, негативної оцінки діяльності Центральної Ради й українського уряду та ін. Добре відомо, що всі вони обумовлювалися жорсткими межами існуючої концепції перемоги соціалістичної революції в Україні, але не ці недоліки визначили сутність їхнього змісту. Адже вперше в історіографії було доведено масовий характер селянського руху, розкрито його причини, визначено соціальні вимоги й ідеали. Було зроблено успішну спробу вияснити вплив соціальних цінностей ментальності найчисельнішого прошарку населення Правобережжя на його політичні погляди, а відтак для неупередженого читача ставали зрозумі-

лими причини кволоті місцевих органів влади Центральної Ради, що в кінцевому рахунку зумовили її поразку.

Роки навчання в аспірантурі стали не тільки часом формування засад фаху науковця, але й важливим періодом у розвитку й змушнення людських якостей, серед яких друзі й колеги виділяють, насамперед, шляхетність, доброту, щирість і великодушність. Як згадував у 2006 р. його друг В. Кузь (ректор Уманського державного педагогічного університету ім. П.Г. Тичини), «Санька, як ми тоді по-дружньому його називали, вистачало на все: заняття в бібліотеці, написання статті, реферату, відвідування театру, допомоги друзям. Не знаю, чи вірив він у Бога (в ті часи таким сокровенним мало хто ділився), однак любов до ближнього у нього завжди була діяльною, а головне – щирою. Пам'ятаю як Руслан Постолювський покалічив ногу. Було це наприкінці його перебування в аспірантурі. І Санько тут же запропонував другу свою допомогу, хоча й сам був переобтяжений роботою. Як тепер, перед очима: лежить Руслан з ногою на витязці, а перед ним біля друкарської машинки Олександр набирає текст дисертації. Кажуть, що вища наука – бути мудрим, а вища мудрість – бути добрим» (З любов'ю до України, 2006, с. 150).

У жовтні 1979 р. (відразу ж після закінчення аспірантури) тепер уже ректор Кам'янець-Подільського педінституту А. Копилов запросив Олександра Завальнюка до вишу на посаду асистента кафедри історії СРСР й УРСР. Невдовзі після успішного захисту дисертації він обирається (у червні 1981 р.) на посаду старшого викладача. Надзвичайно інтенсивно й, що особливо важливо, творчо опановував лекційні курси історії Росії XIX ст. та історії радянського суспільства. Відразу ж активно включився у життя колективу факультету, в якому швидко зарекомендував себе талановитим науковцем й здібним педагогом. Його поважали за принциповість, доброзичливість, щирість, товариськість, готовність прийти на допомогу, організаційно-комунікативні здібності. Не випадково з серпня 1982 р. призначається заступником декана доцента Лева Баженова, у творчій співпраці з яким опановував ази адміністративної роботи (З любов'ю до України, 2006, с. 130). Відбуваються істотні зміни в особистому житті: у 1980 р. одружується з коханою дівчиною Ольгою, багато рис якої нагадували материнські. З часом у щасливій сім'ї народилося дві доньки: Олеся (1981 р.) й Оксана (1984 р.).

У сфері наукових інтересів 80-ті рр. стали часом нелегкого пошуку проблеми наукового дослідження, яка б стала віссю майбутньої роботи. Аналіз опублікованих праць (впродовж 1980-1990 рр. їх вийшло з друку 64) дозволяє виявити такі тенденції. Це, по-перше, прагнення автора «залишатися» у буремній епосі української історії 1917-1921 рр., а відтак започатковується вивчення різних аспектів проблеми аграрних відносин у Правобережжі у 1918-1921 рр., себто в період Української революції, хоча відкрито про неї не говорилося; по-друге, виразно окреслюється краєзнавча спрямованість географічних меж тематики досліджень (терени Поділля). Визнанням наукових здобутків Олександра Завальнюка стало запрошення його Інститутом

історії УРСР до підготовки монографічного дослідження «Історіографія Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні», опублікованого у 1987 р. Разом із співавторами С. Гуменюком, І. Рибаким та А. Суровим написав три розділи книги «Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю історії» (1990 р.) (Досліджуючи духовні скарби, 2011, с. 18).

Рубіж 80-90-х рр. XX ст. стає переломним як у розвитку національно-політичної свідомості вченого, так і в методологічних засадах пізнання ним історичного минулого. Ґрунтовне знання джерельного матеріалу визвольних змагань українців 1917-1921 рр., вивчення опублікованих у другій половині 80-х рр. раніше заборонених праць і мемуарів про їхню сутність, сумління науковця дозволили Олександру Завальнюку порівняно швидко (хоча й не безболісно) переосмислити зміст головніших подій новітньої історії України й відмовитися від панівної у радянській історіографії концепції їхнього тлумачення. Помітними віхами цього процесу слугують праці «Винним себе визнав ...» (у співавторстві з М. Петровим) про життя і діяльність відомого репресованого краєзнавця В. Гериновича, «Іван Огієнко – міністр народної освіти УНР» (у співавторстві з С. Дмитрієвим), «І. Огієнко й українізація освітнього та духовного життя в 1918-1920 рр.», «Вінницьке селянство й українська держава в другій половині 1919 р. (До історії селянських з'їздів на Україні)», «Українізація культурного життя подільських міст у 1917-1920 рр.», «Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 років на Хмельниччині: Матеріали на допомогу вчителю історії» та ін. А в 1993 р. з'явилися перші роботи, присвячені висвітленню проблеми становлення вищої освіти в Українській державі 1918-1921 рр.: «Кам'янець-Подільський державний український університет: становлення і діяльність (1918-1921)» та «Кам'янець-Подільський університет і українська державність (листопад 1919 – липень 1920 рр.)». Так визначалися контури нової проблеми, що стала провідною в науковій творчості майбутніх десятиліть.

Завершується становлення молодого вченого як і високопрофесійного викладача ЗВО. Восени 1986 р. йому присвоюється ухвалою ВАК при Раді Міністрів СРСР вчене звання доцента. Ініціативність, генерування нових ідей щодо поліпшення роботи історичного факультету, працелюбність, самовідданість при виконанні посадових обов'язків й доручень, щирість у стосунках з викладачами, співробітниками й студентами стали підвалиною неухильного зростання його авторитету у колективі. З ініціативи значної частини колег у 1988 р. вперше балотувався на посаду декана факультету й для перемоги не вистачило лише одного голосу. Вона прийшла у квітні 1993 р., коли рада факультету одноголосно (таємним голосуванням) висловила у підтримку його кандидатури (З любов'ю до України, 2006, с. 16).

Започаткувалася нова віха біографії Олександра Завальнюка – віха управлінської діяльності. Звалена на плечі ноша виявилася надзвичайно важкою. Адже скрутні часи становлення молодого держави не могли не позначитися негативно на становищі вишу, а відтак і факультету. По суті припинилося їх повноцінне фінансування, інфляція «з'їдала» незначні кошти, що ви-

ділялися на ремонт корпусів і гуртожитків, реальна заробітна платня викладачів катастрофічно зменшувалася, а невдовзі почалися затримки по 4-5 місяців із її виплатою тощо. Було від чого опустити руки й «попливти за течією»: «мовляв я тут ні при чому; Ви ж самі бачите, що змінити ситуацію на краще не в моїх силах». На щастя для колективу факультету цього не трапилось. Олександр Михайлович не став у позу постороннього спостерігача, а відразу ж, опираючись на підтримку колег й ректорату, розгорнув надзвичайно енергійну діяльність, спрямовану не тільки на уникнення занепаду, а й на реалізацію перспектив його подальшого розвитку. Й вона принесла блискучі результати: на кінець 90-х рр. факультет став одним із кращих історичних факультетів України. Постає запитання: які дії, кроки, заходи керівника підрозділу забезпечили цей успіх? Торкнемося найголовнішого:

- це особисті прикметні риси: самовідданість справі, адже він «днював і ночував» на роботі; організаторські здібності; відповідальність за колектив; постійна готовність надати допомогу кожному, хто її потребує (від студента до професора), й поступитися власним, особистим в ім'я реалізації спільних інтересів; хист господарника. Як згадувала завідувачка навчальним відділом О. Мітіна, «на історичний факультет приємно було приходити з робочими питаннями. Завжди можна було одержати влучну пораду. Перевіряючи виконання певних розпоряджень, була впевнена, що вони виконуються. Творча атмосфера на факультеті надихала і мене. Я ділилася враженнями з іншими деканами, що у свою чергу, спонукало до змагання між факультетами»;

- вірно обраний стратегічний курс, спрямований на примноження кращих традицій колективу, формування у ньому атмосфери добропорядності, взаємодопомоги, вимогливості до самих себе; розвиток почуття гордості за колектив, повноправним членом якого себе відчуваєш. Зокрема, створюється меморіальна аудиторія, в якій увічнювалася пам'ять про покійних викладачів, започатковується прекрасна традиція відзначення днів народження науково-педагогічних працівників та співробітників, а також друкування збірників наукових праць на пошану докторів наук, котрим виповнюється 60 років. Організовується постійнодіюча виставка наукових праць викладачів кафедр факультету, виготовляються стенди із щорічними списками (по роках) випускників факультету денної і заочної форм навчання, із переліком випускників, які захистили кандидатські і докторські дисертації, а також тих, які досягли помітних успіхів на ниві науки й педагогічної праці та в інших сферах діяльності. Один з них було присвячено показу особового складу кафедр – розміщено фотографії викладачів й співробітників із стислими біографічними даними про їх життя й діяльність. Поряд – Дошка пошани студентів – відмінників навчання. Щодо останніх, то впроваджується звичай, за якого кожного семестру (після проведення екзаменаційної сесії) викладачі визначали десять кращих студентів курсу, котрі отримували символічні відзнаки-нагороди від деканату. Про їхні успіхи сповіщалися також батьки. Не можна не погодитися з думкою О. Мітіної, що «все – оформ-

лення корпусу, починаючи зі слів, викарбуваних золотими літерами, «Вас вітає один з найдавніших історичних факультетів», виставки літератури, картини, стенди, календарі, вислови відомих людей – створювало почуття, що ти потрапив у царство історії, науки, краси, доброзичливості» (3 любов'ю до України, 2006, с. 157-158);

■ постійне вдосконалення освітнього процесу, створення сприятливих умов для наукової роботи. До початку ХХІ ст. тричі вносилися істотні зміни до навчальних планів. З ініціативи Олександр Михайловича кілька разів викладачі, співробітники, випускники факультету й студенти робили пожертвування науковою і навчально-методичною літературою на користь бібліотеки (всього було передано бл. 2 тис. примірників). За допомогою спонсорів започатковується комп'ютеризація освітнього процесу. Великим досягненням стало відкриття аспірантури й магістратури; надавалася всебічна допомога становленню й функціонуванню Центру дослідження історії Поділля, утвореного Інститутом історії України НАН України. Його заслугою стало поновлення випусків «Наукових праць історичного факультету», а також видання збірників наукових праць (на 2001 р. вийшло з друку 13 книг). І, не може не вражати той факт, що всі вони проходили через його руки як редактора й ректора. Водночас приділяв велику увагу організації проведення на базі факультету міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій, круглих столів, історичних читань.

Важко переоцінити масштабність роботи, спрямованої на організацію зусиль колективу для зміцнення матеріально-технічної бази факультету, істотного покращення естетичного вигляду інтер'єру навчального корпусу. При цьому декан одночасно виступав у ролях коменданта, завгоспа, дизайнера, художника-оформлювача та ін. Дякуючи його кипучій енергії й таланту господарника, всупереч загальній тенденції погіршення ситуації, на факультеті відбувалися якісні зрушення у кращу сторону. Зокрема, було перепрофільовано приміщення колишнього спортзалу під конференційний зал на 200 місць, навчальний корпус під'єднано до міської тепломережі (а відтак розв'язалася проблема «перемерзання» викладачів, співробітників й студентів у зимовий період навчання), відремонтовано його фасад, упорядковано прилеглу територію. Було проведено ремонти у приміщеннях бібліотеки, деканату, лекторської, кафедр, навчальних кабінетів, створено кімнату відпочинку для викладачів. До виконання багатьох робіт залучалися й студенти. Так, стало доброю традицією випускниками стаціонарної і заочної форм навчання на добру згадку про себе залишати належним чином оформлені аудиторії. Не можна не сказати й про разючі зміни, що сталися в інтер'єрі корпусу, перетвореного в храм історичної науки, який сприяв формуванню у студентів національної свідомості, любові до рідного краю, естетичних смаків тощо. Зокрема, звертали увагу на себе виготовлені стенди «Конституція України», «Відродження України», «Вони жили і працювали у Кам'янці-Подільському», «Люби і знай свій рідний край», фото-

монтаж «Мій незабутній Кам'янець», фотолітописи життя факультету впродовж останніх 35 років, невеличка картинна галерея та ін.

Усі ці різючі зміни, що відбувалися, як на наш погляд, свідчили про ефективність менеджменту Олександра Михайловича, що зароджувався і формувався в роки його деканства (1993-2001). Основними прикметними рисами його стали винятково м'які (доброзичливі) спосіб і манера спілкування з колегами, співробітниками, студентами, відсутність бюрократичних важелів керування, вражаюче уміння організації ефективної співпраці із завідувачами кафедр, студентським самоврядуванням, спрямованої на досягнення поставленої мети, а також мистецтво використання владного потенціалу, застосування якого майже не було помітним. Усе функціонувало як чудово налагоджений управлінський механізм.

Попри зайнятість у деканаті, Олександр Михайлович продовжував активно працювати у сфері науки. У 1993-2001 р. світ побачило понад 100 його праць. В центрі творчого пошуку – проблема становлення української вищої освіти в добу визвольних змагань 1917-1921 рр. Вона ж стає темою докторської дисертації. Її розробка стосувалася переважно вивчення процесу створення й функціонування у той час одного з перших першого в Україні власне національного ЗВО – Кам'янець-Подільського державного українського університету. А відтак у публікаціях вченого цей аспект посідає вагоме місце. З-поміж публікацій доцільно назвати такі, як «І. І. Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.)» (1995), «І. Огієнко і українське студентство» (1998), «Радянська влада і Кам'янець-Подільський державний український університет» (1998), «Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї створення до ліквідації» (1999) (співавтор А. Копилов), «Українська влада і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.)» (1999), «Слов'янознавство в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918-1920 рр.)» (2000), «С. В. Петлюра і національне університетське будівництво в Україні у 1917-1920 рр.» (2001). У співавторстві з Ю. Телячим було опубліковано монографію «Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920)» (2001 р.) (Степанков, Комарніцький, 2005, с. 157-158), внаслідок чого українська історіографія того часу істотно збагатилася творчим доробком автора, в якому реконструював складний процес освітньої політики українського уряду, діяльність багатьох осіб, які сприяли утворенню Кам'янець-Подільського університету, а також його викладачів.

Дотично досліджувалися й інші (переважно краєзнавчого характеру) питання тогочасної української історії. Серед них назвемо функціонування профспілкових організацій Вінниці, збройну боротьбу за Проскурів, Шепетівку й Полонне, діяльність «Просвіти» у Кам'янці-Подільському й Теребовлянщині, становище Проскурова в часи Директорії, незнані сторінки історії Дунаєвеччини у 1917-1920 рр., роль УГА у визвольних змаганнях на Поділлі, взаємини селян Кам'яниччини й української влади, союзницькі

дії польсько-українських військ на Поділлі у 1920 р. тощо. Одним із перших в українській історіографії об'єктивно проаналізував далеко не прості взаємовідносини українців та євреїв у роки Української революції, спростовуючи поширені (особливо в єврейській історіографії) міфи про споконвічний антисемітизм українців («Українська влада і єврейське питання на Поділлі (1919-1920 рр.)», «Від політичного авантюризму – до трагедії євреїв (повстання і єврейський погром 1919 р. у Проскуріві)», «Єврейська громада і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.)». У 2001 р. побачила світ монографія «Українська Галицька Армія на Поділлі. Липень 1919 – травень 1920 рр.» (співавтор С. Олійник) (Степанков, Комарніцький, 2005, с. 158), що стало новим словом у з'ясуванні даної проблеми.

Чимало зусиль докладав Олександр Михайлович для розробки нового лекційного курсу (з 1992 р. почав читати «Історію України новітнього часу») та його навчально-методичного забезпечення. З метою поліпшення якості опанування студентами особливо складних тем взявся за розробки методичних порад, рекомендацій та навчальних посібників. Зокрема, було підготовлено для них матеріали з таких тем як «Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині», «Україна напередодні і в перші дні війни з гітлерівською Німеччиною». В 1996 р. побачив світ навчальний посібник «Україна в роки Другої світової війни» (7,7 др. арк.), яким успішно користувалися бакалаври, магістранти, вчителі й учні старших класів. У наступному році у співавторстві з А. Філінюком та Е. Мельником публікує методичну розробку «Українська національно-демократична революція. Відновлення державності українського народу».

Водночас, успішно керував написанням дисертацій аспірантами. Один з перших з-поміж них – Ю. Телячий – її захистив у 2000 р. Чимало зусиль докладав у роботі з дипломниками (Степанков, Комарніцький, 2005, с. 159). Активно займався й громадською роботою. У 1998-2002 рр. був депутатом місради, очолював постійну депутатську комісію з питань освіти, культури, молоді й спорту.

Самовіддана праця Олександра Михайловича, його високий професіоналізм, щирість, безкорисність, відкритість у спілкуванні, принциповість у відстоюванні інтересів, як окремих осіб, так і факультету в цілому, не могли не сприяти утвердженню високого авторитету у колективі всього університету. Не випадково січнева 2002 р. конференція трудового колективу, позитивно оцінивши сформульовану ним програму розвитку університету на прийдешні 5 років, майже одностайно висловилося у підтримку його кандидатури на посаду ректора (з листопада 2001 р. за наказом державного секретаря Міністерства освіти й науки був призначений в.о. ректора). Дана позиція колективу знайшла розуміння і схвалення у членів конкурсної міністерської комісії. А 24 січня колегія Міністерства освіти й науки України офіційно призначила Олександра Михайловича Завальнюка ректором Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету.

До його честі, він відразу ж продовжив стратегічний курс попереднього ректора (свого вчителя і наставника професора А. Копилова) на його трансформацію в один з кращих гуманітарних закладів освіти України. У зв'язку з чим першорядну увагу приділив нарощуванню науково-педагогічного потенціалу, відкриттю нових спеціальностей, утворенню кафедр й факультетів, збільшенню ліцензійного обсягу підготовки фахівців. Зокрема, у структурі інституту соціальної реабілітації та розвитку дитини розпочав функціонування соціально-педагогічний факультет. Філологічний факультет реструктуризується на окремі факультети іноземної й української філології. На перспективу мав працювати утворений факультет післядипломної освіти, було якісно поліпшено роботу факультету довузівської підготовки. У м. Шепетівці відкривається навчально-консультаційний центр, який дозволяв отримати на заочній формі навчання вищу освіту жителям північних районів Хмельницької області. На історичному факультеті почали діяти кафедра філософських дисциплін, а також новостворена кафедра політології й соціології; до складу факультету фізичної культури включено кафедру фізичного виховання, а фізико-математичного факультету – кафедри економічної теорії й економіки підприємства. В цілому ж з 2001 по 2006 р. число кафедр зросло з 28 до 39. Відповідно помітно збільшилася кількість науково-педагогічних працівників: з 266 у 2001 р. до 501 осіб у 2006 р., серед них докторів наук, професорів – з 27 до 44 осіб, а кандидатів наук, доцентів – з 170 до 222 осіб. Чисельність адміністративно-господарських та навчально-допоміжних працівників зростає з 366 осіб до 559 (Завальнюк, Комарніцький, 2011. До історії..., с. 10, 16, 21).

Як ніхто, усвідомлював (з досвіду історичного факультету) значимість духовного і морально-психологічних чинників для збереження і подальшого розвитку кращих традицій колективу університету, утвердженню в ньому духу взаємоповаги й доброзичливості, культивування поваги до особистості кожного з його членів, формування нестерпної атмосфери до проявів фаворитизму, інтриг, заздрощів, пліткарства та ябедництва. Чи не вперше звернув увагу на нагальну необхідність плекання почуттів шанобливого ставлення до ветеранів університету, котрі присвятили його розвитку десятки років, а також до світлої пам'яті уже покійних «сіячів доброго й вічного». Зміцненню цього золотого ланцюга єдності поколінь викладачів реально посприяла реалізація шляхетного задуму ректора опублікувати серію томів видання «Кам'янець-Подільський державний університет в особах». У 2003 р. вийшов з друку його перший том, присвячений висвітленню біографій осіб, котрі пропрацювали у виші понад 30 років, почесних професорів і членів колективу, меценатів і знаних випускників. У 2005 р. побачив світ другий том, в якому вміщено нариси про ветеранів, котрі віддали університету понад 20 років свого творчого життя, а в 2008 р. – третій. З ініціативи Олександра Михайловича у фойє головного корпусу університету було відкривається також «Галерея слави», в якій вміщено портрети найвідоміших випускників.

У 2006 р. запроваджуються відзнаки «За вагомий внесок у розвиток освіти і науки в Кам'янець-Подільському державному університеті», «Ветеран праці» й «Почесний професор К-ПДУ».

Однією із яскравих особливостей менеджменту ректора став його спосіб і манера спілкування з людьми – чи то з представниками управлінського апарату закладу, чи то з викладачами й технічним персоналом, чи то зі студентами. В них не було жодної краплини для бюрократично-холодного ставлення до членів колективу, абсолютно домінували повага до їх особистості, людяність, доброта, розуміння інтересів, прагнення допомогти у розв'язанні професійних чи життєво-побутових проблем. Манера поведінки – виключно виважена, спокійна, доброзичлива. Ніхто ніколи не чув від нього крику, підвищеного тону, не кажучи вже про погрози, як це традиційно полюблиє начальство у будь-яких установах. За це його любили і поважали, що ставало вирішальною мотивацією прагнення якомога краще виконувати доручення чи розпорядження, а не острах перед наганням чи покаранням. Щоправда траплялися і випадки зловживань добротою ректора зі сторони деяких членів колективу, котрий хоча знав про це, але спокійно ставився, слушно вважаючи, що нехай це залишиться на їх совісті.

Дуже сильною стороною менеджменту Олександра Михайловича залишалися уміння організовувати директивне функціонування управлінського апарату, мистецтво керування й уміле використання владного ресурсу, часто непомітного для стороннього ока. Завдяки цьому університет інтенсивно розвивався. Так, швидко зростало число спеціальностей і спеціалізацій (у 2006 р. їх налічувалося вже 64). Наприклад, у 2002 р. відкрилися спеціальності «Дошкільне виховання» й «Географія»; на заочному відділенні історичного факультету запроваджується спеціалізація «Правознавство». Вперше проводяться набори студентів на непедagogічні спеціальності: «Економічна теорія», «Економіка підприємства», «Психологія праці й управління». У наступному році було ліцензовано такі спеціальності як «Політологія», «Екологія», «Фізична реабілітація»; запроваджено нові спеціалізації: «Польська мова», «Методика виховної роботи» тощо. Водночас, вживалися максимальні зусилля для вдосконалення освітнього процесу, зростання якісного рівня кадрового складу науково-педагогічних працівників, створення максимально сприятливих умов для наукової діяльності, поліпшення комплектування бібліотечного фонду, зміцнення матеріально-технічної бази тощо. Зокрема, очевидні позитивні зрушення відбувалися в інформатизації навчання (у 2006 р. кількість комп'ютерів складала понад 350 одиниць), на факультетах обладнувалися комп'ютерні класи, було організовано інформаційно-комп'ютерний центр. Нарощувалися виробничі потужності видавничого відділу. Майже на 70 тис. примірників поповнилась наукова бібліотека, стала стійкою тенденція зростання з року в рік кількості наукових праць, опублікованих викладачами й співробітниками (лише у 2006 р. вийшла з друку 2251 робота, у т.ч. 29 монографій, 106 підручників і навчальних посібників). Щорічно прово-

дилися десятки міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій, круглих столів, читань тощо. Помітними стали успіхи студентів університету у спортивному житті краю та України в цілому. Зокрема, І. Гешко став дворазовим призером чемпіонатів світу з легкої атлетики, Г. Білодід – чемпіоном Європи з дзюдо, 5 спортсменів здобули ліцензії на XXVIII Олімпійські ігри у Греції (2004 р.), на яких Ірина Мерлені виборола золоту медаль (3 любов'ю до України, 2006, с. 24-26).

Дякуючи наполегливості Олександра Михайловича, помітно зросли навчальні площі (на 7 тис. м²). Міська рада ухвалила передачу вишу трьох будівель, які після переобладнання почали використовуватися в освітньо-виховному процесі. У 2002-2006 рр. проводиться низка ремонтних робіт у навчальних корпусах й гуртожитках, газифіковано навчальний корпус № 9, умебльовувалися навчальні корпуси №№ 3, 9 і 10 й приміщення, орендовані у ЗОШ № 1 та ін. Було відремонтовано й оснащено на сучасному рівні студентську їдальню (Досліджуючи духовні скарби, 2011, с. 27).

Активно проводився курс на міжнародне співробітництво, насамперед із ЗВО Польщі, Німеччини, Франції та Росії. Підтримувалися зв'язки з 53 організаціями й установами з 15 країн світу.

Зусилля ректора й колективу принесли вагомі успіхи. Перевірка експертної комісії Державної інспекції навчальних закладів Міністерства освіти й науки у травні 2002 р. роботи педуніверситету встановила, що якість підготовки спеціалістів відповідає критеріям і вимогам ВНЗ IV рівня акредитації. А 17 березня 2003 р. указом Президента було відновлено історичну справедливість – університет отримав статус класичного. Ця подія безперечно стала однією із найважливіших в його історії. У 2003 і 2005 рр. він ставав лауреатом рейтингу «Кращі підприємства України» у номінації «Вища освіта»; у 2003-2004 н.р. – Всеукраїнського рейтингу вищих закладів освіти «Софія Київська» у номінації кращих гуманітарних й педагогічних вишів. Було отримано й перші міжнародні відзнаки – «Нагороду тисячоліття» за заслуги перед людством (липень 2003 р.) та «Лаври слави» (січень 2004 р.), присуджених Європейською Діловою Асамблеєю (м. Оксфорд, Англія). У березні 2004 р. Агестаційна колегія МОН України з питань наукової та науково-технічної діяльності включила університет до найвищої (першої) групи. Належним чином поціновувалася й плідна праця Олександра Михайловича: нагороджується орденом «Святий князь Володимир» IV ступенів, срібною медаллю «Незалежність України», Почесною відзнакою «Свята Софія». У червні 2004 р. отримує найвищу фахову нагороду – почесне звання «Заслуженого працівника освіти України», 2005 р. – золоту медаль «За заслуги в освіті», а 2006 р. – срібну медаль «За патріотизм» II ступеня (Досліджуючи духовні скарби, 2011, с. 28).

Проте, ні здобутки університету, ні особисті нагороди не навіювали солов'ячого дурману самозакоханості й самозаспокоєння. Він тверезо оцінював результати особистих зусиль й праці колективу, бачив упущені можливості і прагнув надолужити прогаяне, намагався вчасно виявляти й виправляти

зроблені прорахунки і помилки. Адже у здоровому скептицизмі до похвал, самокритичності, максимальній вимогливості до себе, увазі й повазі до інших, щирості спілкування – вбачав запоруку збереження власного імунітету від вірусу зарозумілості, самовдосконалення як вченого, педагога й очільника університету.

Роки ректорування не стали, як можна було очікувати через брак часу, періодом наукового застою. Навпаки, використовуючи кожну вільну годину, Олександр Михайлович інтенсивно розробляв тему докторської дисертації «Українські університети у 1917-1921 рр.» й працював над монографічним дослідженням «Формування та функціонування національної університетської освіти в Україні у 1917-1920 рр.». Упродовж 2002-2006 рр. світ побачило понад 150 наукових праць, включаючи 13 монографій і посібників, підготовлених індивідуально і у співавторстві: «Кам'янець-Подільський державний університет: Історичний нарис», «Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського», «Новітня аграрна історія України» та ін. Найвагомішими з-поміж них стали монографія «Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.)» (2006 р.; 58,3 др. арк.) та посібник «Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі» (2005 р.; 28,8 др. арк.), що істотно збагатили історіографію дослідження даної проблематики. Враховуючи наукові здобутки, його обрали до Національної ради України з історичного краєзнавства та міжвідомчої координаційної ради з питань краєзнавства при Президії НАН України. Плідним виявилось й керівництво науковою роботою аспірантів: С. Олійник, О. Комарницький та В. Стецюк захистили у 2004-2009 рр. кандидатські дисертації, а чотири інші аспіранти успішно працювали над ними. Почалося формування його наукової школи. Як і раніше, продовжував брати саму активну участь у НДРС, тому кожного року успішно захищалося по 4-5 дипломних і магістерських робіт, подаючи і в цьому відношенні гарний приклад іншим викладачам університету. Невипадково, весною 2006 р. отримує вчене звання професора кафедри історії України (З любов'ю до України, 2006, с. 30-31).

Зрозуміло, що ненормована робота на посадах декана й ректора, наукові студії майже не залишали вільного часу, який можна було б сповна присвятити сім'ї. Не є великою таємницею і той факт, що часто така зайнятість чоловіка породжує чимало явних і прихованих драм. На щастя Олександра Михайловича, його дружина Ольга Йосипівна належала до сузір'я жінок-подвижниць, спроможних пожертвувати багато чим в ім'я збереження сімейного щастя. Ніжно любима, вона з великим розумінням ставилась і ставиться до зайнятості, звальючи на тендітні плечі тягар щоденних сімейних турбот. Саме її невидима для стороннього ока усестороння підтримка слугувала і слугує надійною підвалиною успішної роботи чоловіка. Усвідомлюючи це, Олександр Михайлович звів у добрий культ свою сім'ю і щирі стосунки у ній. Все це і стало складовою їхнього щастя, нелегкого, але зате не фальшивого. Доньки виросли. Олеся стала викладачем факультету іноземної філо-

логії, захистила кандидатську дисертацію. Вийшовши заміж, вона народила двох синів – Олександра і Андрія, яких дідусь безмежно любить. Оксана працює на факультеті корекційної педагогіки і психології, подарувала батькам онука Макара і внучку Улянку. Однак, життя кожної людини складається не лише із радісних подій, але й гіркоти втрат. Чи не найбільшу з них Олександр Завальнюк пережив у 2002 р., коли після важкої хвороби помер батько Михайло Опанасович, який назавжди залишився у його свідомості ідеалом порядної і відповідальної Людини. Теплом синівської любові обігрівав душу старенької матері Ольги Пилипівни; з великою увагою й шаном ставився й до батьків дружини – Леонтії Петрівни та Йосипа Васильовича. На жаль, усі вони пішли з життя (Досліджуючи духовні скарби, 2011, с. 30).

На початку 2007 р. колектив, оцінюючи самовіддану працю Олександра Михайловича, одноголосно переобрав його на посаду ректора, засвідчуючи таким чином повну підтримку його менеджменту, спрямованого на перетворення університету в один з кращих гуманітарних вишів. Як і в попередній каденції, основну увагу приділяв реалізації поставленої мети, а відтак нарощуванню науково-педагогічного потенціалу, утворенню нових кафедр і факультетів, утвердженню демократичних засад функціонування підрозділів, формуванню атмосфери культу науки й поваги до особистості. На травень 2012 р. успішно функціонували 10 факультетів й 46 кафедр (у 2007 р. – 42) (Звіт про роботу, 2012, с. 5). Студенти у 2010-2011 н.р. отримували фах за 12 галузями знань, 25 напрямками підготовки та 22 спеціальностями IV рівня акредитації, 4 спеціальностями III рівня акредитації, 2 напрямками II рівня акредитації (Звіт про роботу, 2012, с. 7). Якісні зміни продовжували відбуватися у професорсько-викладацькому складі колективу, чисельність якого зросла до 747 осіб у 2012 р. У цьому ж році у виші працювало вже 67 докторів наук й професорів та понад 330 кандидатів наук і доцентів (Звіт про роботу, 2012, с. 26).

Передбачаючи, що в українських реаліях середини й другої половини першої декади XXI ст. загострюватиметься конкурентна боротьба за кожного майбутнього студента, Олександр Михайлович постійно спрямовував ректорат, вчену раду, деканати й кафедри на якісне поліпшення фахової репутації випускників університету. Докладалися максимальні зусилля для створення оптимальних умов для заняття науковою роботою професорсько-викладацького складу вишу, зокрема функціонування докторантури, аспірантури і магістратури. 2009 року на історичному факультеті започатковується діяльність спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності «Історія України». Чимало було зроблено для вдосконалення освітнього процесу й поліпшення його науково-методичного забезпечення, зростання комп'ютерного парку (з понад 350 до 1035 одиниць) й збагачення бібліотечного фонду (кількість примірників зросла з 900,7 тис. у 2006 р. до 1 млн. 96 тис. у 2012 р.) (Звіт про роботу, 2012, с. 44). Крім того, навчальні площі зросли з 71,6 тис. м² до 200,7 тис. м², а площа гуртожитків з 26,8 тис. до 42,3 тис. м². Кошторис університету за 2007-2012 рр. зріс у 2,3 раза і до-

сяг 76,2 млн. грн., у т.ч. понад 26 млн. спецфонду (Степанков, Комарницький, 2018. Ректор, професор О.М. Завальнюк, с. 379).

Докладені зусилля принесли на осінь 2011 р. вагомі здобутки у найважливіших сферах функціонування університету. Постійно зростало число захистів докторських й кандидатських дисертацій (у 2007-2011 рр. захищено відповідно 13 і 152 дисертацій) (Звіт про роботу, 2012, с. 27). У 2007-2011 рр. було проведено 142 наукові конференції, з них понад 74 міжнародні, опубліковано понад 13 тис. наукових праць, з них 164 монографії та 668 підручників і навчальних посібників, кількість фахових видань зросла до 12 (Звіт про роботу, 2012, с. 27, 32, 34; Прокопчук, Комарницький, 2011, с. 82, 86). Університет увійшов до Євразійської та Інтернаціональної асоціацій університетів, Консорціуму університетів України і Варшавського університету, співпрацював з 86 міжнародними організаціями і фондами 17 країн світу. Не менш вагомими виявилися й здобутки студентів, чисельність яких упродовж цього часу щорічно складала понад 8 тис. осіб. Зокрема, ними у 2007-2011 рр. було опубліковано понад 3 тис. наукових праць (Звіт про роботу, 2012, с. 36). Близько 50 осіб посіли призові місця на наукових всеукраїнських олімпіадах і конкурсах, бл. 100 співаків, музикантів і майстрів пензля вибороли призові місця на різноманітних конкурсах, а спортсмени здобули близько 577 медалей, у т.ч. понад 249 золотих (Звіт про роботу, 2012, с. 43). Очевидні успіхи дозволили закладу домогтися на початку 2008 р. отримання високого статусу національного університету. У серпні того ж року він отримав ім'я свого першого ректора, видатного сина українського народу Івана Огієнка.

Попри велику зайнятість, ректор слугував прикладом самовідданого наукового пошуку, продовжуючи старанно вивчати функціонування української університетської освіти у 1917-1921 рр. Упродовж 2007-2011 рр. опублікував 158 праць, у т.ч. 30 монографій, книг-нарисів, навчальних посібників і брошур. Своє концептуальне завершення розробка цієї актуальної наукової проблеми знайшла у фундаментальній монографії «Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.)» (37,5 др. арк.), опублікованій 2011 р. Написана на основі величезної джерельної бази (використано понад 10 тис. документів з понад 560 архівних справ, понад 600 газетних матеріалів і кількох десятків мемуарів), вона стала фундаментальною підвалиною зробленого автором важливого теоретичного положення: модерна національна вища освіта України з'явилася у добу національно-демократичної революції 1917-1921 рр. й органічно вписувалася у параметри тогочасної європейської університетської освіти. Вчений не тільки з'ясував чинники, які сприяли її появі, нормативно-правову базу функціонування університетів, їхній кадровий потенціал і студентський контингент, але й висвітлив роль університетів у національному державотворенні, церковному і культурно-освітньому відродженні України. Важко переоцінити зроблений ним украй актуальний для нашого сьогодення висновок, що лише патріотично налаштована влада в умовах глибокої економічної кризи і низьких сус-

пільних стандартів спроможна успішно розв'язувати нагальні завдання творення національної вищої освіти. Ця монографія й трансформувалася у докторську дисертацію, що була блискуче захищена 28 жовтня 2011 р.

Активно і плідно працював Олександр Михайлович і в інших сферах науково-дослідної діяльності. Так, під його керівництвом 7 аспірантів захистили кандидатські дисертації. Завершилося формування очолюваної ним наукової школи «Проблеми історії України кінця XIX ст. – 30-х рр. XX ст.». Особисто редагував такі видання, як «Освіта, наука і культура на Поділлі» (всього вийшло 25 томів), «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» (16 випусків), «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Збірник за підсумками наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів» (31 том), виконував функції члена редколегії 4-х наукових фахових видань тощо.

Не залишався осторонь і громадської діяльності. Зокрема, став членом Національної спілки краєзнавців України і Національної спілки журналістів України, Національної ради з питань краєзнавства, головою осередку Українського історичного товариства ім. М. С. Грушевського. Продовжував виконувати депутатські обов'язки, у 2003-2006 рр. входив до складу виконкому міськради, з 2010 р. успішно виконував обов'язки депутата обласної ради. Плідна праця ректора належним чином поцінована у суспільстві – нагороджений понад 20 державних і рейтингових нагород, серед яких орден «За заслуги» III ступеня (Прокопчук, Комарніцький, 2011, с. 152-153), орден Святого Володимира II ступеня

Улітку 2012 р., після завершення другого терміну перебування на посаді ректора, Олександр Завальнюк повертається в статусі штатного працівника професора на рідну кафедру, де у роки ректорування працював за сумісництвом. Як правило, особи, котрі тривалий час обіймали керівні посади, у психологічному плані досить таки часто важко (болісно) при звичаються до старих-нових умов життя звичайного (рядового) члена колективу, яким раніше доводилося керувати. Адже, на превеликий жаль, нерідко у них знаходяться такі особи, котрі раніше могли улесливо проявляти свою «повагу» до шефа, заподадливо демонструючи її при першій-ліпшій нагоді (надіючись на преференції чи приховуючи заздрощі), а тепер не без зловтіхи та ехидства могли засвідчувати своє «співчуття», «розуміння» ситуації тощо. Проте це аж ніяк не стосувалося Олександра Михайловича. По-перше, внутрішньо уже відчував перевтому від перенапруження («вигорання» особистості), а тому волів змінити узвичаєний спосіб життя, зайнявшись улюбленою справою; по-друге, як для мудрої людини, влада для нього ніколи не уявлялася «альфою і омегою» свого життя; по-третє, зроду не «хворів» на самозакоханість, тому не звертав уваги на прояви з боку деяких підлеглих заподадливості і нахвалюваності, знаючи їм ціну; по-четверте, людиноцентрична спрямованість його менеджменту не могла породжувати серед колег неприязне ставлення, не кажучи вже про озлобленість. Тим паче на історичному факультеті, де у всіх користував-

ся шанобливістю й повагою. Тому з новою енергією віддався улюбленій викладацькій і науково-дослідній праці. Так, заповнявся до вдосконалення курсу з новітньої історії України для студентів-четвертокурсників. Не без задоволення узявся викладати магістрантам спецкурс «Проблеми становлення національної освіти в період Української революції (1917-1920 рр.)» (У пошуках історичної правди, 2016, с. 32), важливий для розуміння внутрішньої політики уряду. Згодом розробив важливий курс «Актуальні проблеми історії України», акцентуючи увагу на з'ясуванні їх дискусійних аспектів. Майбутнім докторам філософії розпочав читати лекції з навчальної дисципліни «Україна в геополітичних концепціях XX – початку XXI ст.». У 2021-2022 н.р. розробив і приступив до викладання на ОС магістр (середня освіта, історія) курсу «Історія університетської освіти в Україні». У притаманній йому манері вміло подавати «сухий» теоретичний матеріал в образному обрамленні, на основі глибокого аналізу різноманітних джерел та невеликої історичної літератури надзвичайно аргументовано обґрунтовував висловлені судження й умовиводи. Проведені ним лекції і семінарські заняття слугували для студентської молоді взірцем як власне потрібно викладати матеріал, навчати слухачів аналітично мислити, розуміння історичного процесу.

Важливою сферою його науково-дослідної роботи стала підготовка випускових (кваліфікаційних) робіт студентів, а також консультування аспірантів і докторантів у написанні і захисті ними кваліфікаційних робіт. Зокрема, у 2016 р. докторську дисертацію захистив М. Олійник (У пошуках історичної правди, 2016, с. 37), а у 2018 р. – О. Комарницький, у 2019 р. – А. Трембіцький. Аспірант Р. Лякович завершив виконання дисертації на здобуття ступеня доктора філософії з історії та археології (захист призначено на 10 грудня 2021 р.). Нині продовжує керувати підготовкою двох аспіранток, одна з яких, Д. Яблонська, виборола стипендію Кабінету Міністрів України. Не цурається самовідданої праці у керівництві (з власної ініціативи) студентським науковим гуртком «Події Української революції 1917-1921 рр.: всеукраїнський і регіональний вимір». Гуртківці активно досліджують різні питання цієї складної проблеми, щороку виступають на студентських конференціях, які проводяться в університеті. За його сприяння і допомоги підготували і опублікували у факультетському та університетському наукових збірниках з історії та археології понад 60 статей. Показово: найбільш здібні з них продовжували навчання в аспірантурі.

Як і раніше, залюбки бере участь у семінарах учителів Дунаєвецького (2018, 2019), Чемеровецького (2017), Хмельницького (2019) та інших районів Хмельницької області. Упродовж 2017-2021 рр. читав лекції і проводив семінарські заняття з історії України на курсах підвищення кваліфікації учителів історії півдня Хмельниччини, що проводилися на базі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Не можемо не відзначити той вражаючий факт, що саме 2012-2021 рр. стали вершиною науково-дослідної творчості видатного вченого. Не скова-

ний управлінською діяльністю, увесь свій потужний інтелектуальний потенціал спрямував на вивчення цілого комплексу актуальних наукових проблем з історії університетського будівництва в період революції 1917-1921 рр.; збройної боротьби і політичних процесів утвердження української влади на Поділлі у 1917-1921 рр.; ролі Івана Огієнка у державотворчих процесах 1917-1920-х рр.; освітніх процесів в Україні у 1920-1930-х рр.; біографій сучасних діячів науки і вищої школи України та ін. Водночас, приділяв велику увагу пошуку й публікації документів й інших матеріалів, віднайдених в архівах, написанню підручників і посібників тощо.

Вражає кількість опублікованих у 2012-2021 рр. 340 наукових і навчально-методичних робіт. Загалом, за весь час науково-педагогічної діяльності Олександр Завальнюк видав 870 праць. Зокрема, такі монографії, книги, нарис, як «Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» у 1941-1944 рр. (2012, у співавторстві), «Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.)» (2013, у співавторстві), «Митна справа на Правобережній Україні (60-ті роки XIX ст. – 1914 р.) (2014, у співавторстві) (У пошуках історичної правди, 2016, с. 35-36), «Подільські вчені й освітяни – незалежній Україні. Персональний вимір: Нариси» (2016), «Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність» (2017, у співавторстві), «Анатолій Трембіцький: історик, педагог, особистість» (2020, у співавторстві); ювілейне видання «Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка: Перші 100 років поступу» (2018, у співавторстві), історичний нарис «Подільська інтелігенція у реформуванні загальноосвітньої школи в добу Української революції 1917-1920 рр.» (2017), книги «Зачарований українською історією: до 65-річчя від дня народження і 45-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, академіка УАІН Валерія Степановича Степанкова» (2012), «Анатолій Філінюк: на службі українській освіті й науці (з нагоди 60-річчя від дня народження і 35-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, завідувача кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка) (2013), «Рідний край у дослідженнях професора В. С. Прокопчука» (2014), «Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлини. Хроніка діяльності» (2014, у співавторстві), «Юрій Телячий: учений, педагог, краєзнавець» (2015, у співавторстві), «Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921 рр.)» (2016, у співавторстві); «Юрій Телячий – український історик, освітянин-управлінець, громадський діяч» (2020, у співавторстві); а також навчальні посібники: «Україна в період Другої світової війни» (2012, у співавторстві), «Новітня історія України (1914-1939 рр.)» (2013), «Україна в період Другої світової війни: хронологічний матеріал» (2013, у співавторстві), «Проблеми становлення національної освіти в Україні в 1917-1920 рр.» (2014), «Поділля і Південно-Східна Волинь за Центральної Ради» (2017, у співавторстві).

Разом з архівістами Державного архіву Хмельницької області взяв участь в укладанні таких збірників документів і матеріалів: «Архівна справа на Хмельниччині» (2012), «Війна очима прокурівського підпільника: щоденник Карла Кошарського» (2013), «Подояни в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)» (2013), «Війна очима чемеровецького підпільника: щоденник Йосипа Протоцького» (2013), «Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни» (2015), «Матеріали Кам'янець-Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1944-1945 рр.)» (2015), «Красилівщина в роки Другої світової війни» (2016), «В боротьбі за Україну: протистояння Якова Гальчевського більшовицькій владі в 1921-1924 рр. на Поділлі» (2018), «Прокурівський погром 1919 року в документах: міфи та реальність» (2019, перше видання; 2020, друге видання, перероблене і доповнене), «Епістолярії Другої світової війни (із фондів Державного архіву Хмельницької області)» (2020). З аспірантом О. Марчуком уклав збірник матеріалів «Інститут Головноуповноваженого уряду Української Народної Республіки у висвітленні періодики 1919-1920 рр.» (2018).

Не випадково ряд праць стали лауреатами низки наукових конкурсів, що засвідчує їх безсумнівно високий рівень професійного виконання. Разом із проф. С. Копиловим став лауреатом I премії конкурсу «Краще видання року» Академії наук вищої освіти України (2018) за книгу «Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах» у номінації «Навчальний посібник»; разом з професорами С. Копиловим і А. Філінюком – лауреатом II премії конкурсу «Краще видання року» Національної Академії наук вищої освіти України (2019) за роботу «Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Перші 100 років поступу» у номінації «Монографії». У 2017-2018 рр. виявився переможцем XII і XIII обласних конкурсів науково-дослідних робіт в номінації «Гуманітарні НДР» за праці: «Красилівщина в роки Другої світової війни» із серії «Невідомі сторінки історії», «Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність» із врученням I та II премій.

Найбільш чисельним науковим доробком Олександра Михайловича стали статті, яких лише за останні 5 років опубліковано понад 140, з них: 2 в «Українському історичному журналі», що індексується у міжнародній наукометричній базі Web of Science, 4 – у науковому збірнику «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» (Index Copernicus), 12 – у фахових виданнях з історії («Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки», «Освіта, наука і культура на Поділлі», «Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки»), решта – в інших виданнях.

Відзначимо таку важливу сферу наукової діяльності Олександра Михайловича як рецензування дисертацій, монографій, посібників та написання відгуків на автореферати дисертацій. За цей час учений прорецензував тексти 9 докторських і 15 кандидатських дисертацій, 15 монографічних

робіт, 17 навчально-методичних посібників, зробив 24 відгуки на автореферати докторських і кандидатських дисертацій, як науковий редактор сприяв появі у світ 3 монографій; опонував 5 докторських і 2 кандидатські дисертації. Викликає захоплення і вражає інтенсивність участі у міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференціях, круглих столах, методологічних семінарах, – всього у понад 250 наукових форумах.

Плідно працює заснована ним наукова школа «Україна наприкінці XIX – у 30-х рр. XX ст.», до складу якої входять 8 докторів і 12 кандидатів історичних наук. Станом на 2021 р. вони опублікували бл. 3 тис. праць, зокрема 120 монографій.

Про видатний талант ученого й важливу наукову цінність його доробку переконливо свідчать такі дані про його використання науковцями. Так, станом на серпень 2021 р. в проєкті єдиного міжнародного реєстру вчених ORCID загальна кількість оцифрованих публікацій професора становить 165 позицій. В системі ResearcherID на платформі Publons зафіксовано 143 його публікації, причому h-index становить 2, загальна кількість цитувань нараховує 64 у 48 журналах, збірниках та інших наукових виданнях. В українській пошуковій бібліометричній системі Google Scholar індексовано 226 наукових робіт історика, зафіксовано 708 цитувань, причому h-індекс становить 13, 10-індекс – 19. За даними, які враховують усі його наукові публікації, у т.ч. і неоцифровані, станом на початок 2017 р. лише українські дослідники понад 1100 разів цитували науковий доробок вченого. На кінець серпня 2021 р. цей показник уже перевищив 1700 позицій. За останні 5 років вчені послуговувалися працями Олександра Завальнюка у 6 докторських і 15 кандидатських дисертаціях, 34 монографіях і окремих наукових виданнях. У 2008-2017 рр. вчений 5 разів очолював науковий рейтинг працівників університету із врученням дипломів переможця.

Докладав чимало зусиль у сфері редагування праць. Так, працює членом редколегій часопису «Краєзнавство», 8-ми періодичних збірників наукових праць, відповідальним редактором видання «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта». У 2017-2021 рр. входив до складу редакційних колегій 13-ти окремих збірників доповідей і повідомлень за результатами проведених всеукраїнських і регіональних наукових і науково-практичних конференцій.

У 2013-2016 рр. успішно працював головою спеціалізованої вченої ради К 71.053.01 з правом розгляду кандидатських дисертацій, а у 2017 р. очолив спеціалізовану вчену раду Д 71.053.01 з правом розгляду докторських і кандидатських дисертацій з історії України. У травні 2021 р. був головою разової спеціалізованої вченої ради із захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії з гуманітарних наук із спеціальності 032 Історія та археологія.

Не шкодує часу і на громадську роботу. До жовтня 2015 р., як депутат обласної ради, добросовісно виконував депутатські обов'язки у Хмельницькій обласній раді. Нині він входить до складу комісії Хмельницької обласної ради з проведення щорічного конкурсу на кращі праці в галузі фундаментальних, прикладних, економічних і гуманітарних наук. Крім того, у 2017 р. виголосив

доповідь про розвиток Хмельницької області на велелюдних урочистих зборах представників громадськості міст і районів Хмельниччини, присвячених 80-річчю утворення цього регіону держави. До 29-ї річниці проголошення незалежності України виступив по міському радіо. Дав широке інтерв'ю обласному радіо з нагоди 102-ї річниці існування гетьманської держави Павла Скоропадського. 18 серпня 2021 р. у Хмельницькому на пленарному засіданні всеукраїнської науково-практичної конференції «Українська незалежність: 30 років поступу» виголосив доповідь про роль національно-патріотичних сил у проголошенні незалежності сучасної України, яка отримала високу оцінку учасників форуму. Регулярно вчений робить пожертвування наукової літератури бібліотекам університету і міста. Після відповідних звернень надає консультації мешканцям області, міста і району з питань суспільно-політичного, економічного, наукового і освітньо-культурного життя країни, функціонування її територіальних громад тощо.

Продовжує працювати у Президії правління Національної спілки краєзнавців України. У 2017 р. на VI з'їзді НСКУ його переобрали до складу Президії; увійшов до складу правління обласної організації НСКУ. Успішно очолює осередок Українського історичного товариства Михайла Грушевського, продовжує перебувати у складі правління Всеукраїнського товариства Івана Огієнка, працює радником президії Національної академії наук вищої освіти. У 2018 р. очолив Кам'янець-Подільський регіональний осередок Української Академії історичних наук. Брав участь у заходах керівного органу УАІН у Києві та Переяславі.

Цілком зрозуміло, що Олександр Михайлович продовжує активно працювати на благо рідного університету. Зокрема, виконує функції заступника голови вченої ради і члена консультативно-дорадчої наукової ради, є членом вченої і науково-методичної рад історичного факультету. Входить до групи розробників освітніх програм. Брав участь у процесі акредитації трьох програм, спілкувався з експертами Національного агентства забезпечення якості вищої освіти. Учасник багатьох різноманітних зустрічей, семінарів, презентацій, урочистих заходів тощо, які відбуваються в колективі навчального підрозділу.

З великим болем сім'я Олександра Завальнюка сприйняла територіальні втрати і війну на Сході України. Старший зять Віктор – учасник АТО, молодший Мирослав – учасник бойових дій. Олександр Михайлович вірив і вірить у торжество української державної ідеї, перемогу України над ворогом, утвердження у ній демократичних цінностей, європейських стандартів життя, не заплющуючи при цьому очей на істотні прорахунки владних структур. Його сім'я постійно бере участь у фінансовій допомозі добровольцям на фронті. Вона всіляко підтримує функціонування університетської церкви Різдва Христового. Разом з дружиною Ольгою Йосипівною надає дітям і внукам посильну матеріальну і моральну підтримку, дбає про зміцнення їхньої віри у мирне, європейське майбутнє України. Важко Олександр Михайлович пережив смерть сестри Світлани, яка відійшла в інший світ 16 березня 2021 р.

Самовіддана праця Олександра Завальнюка гідно поцінована. Зокрема, у 2013-2021 рр. за науково-педагогічну та громадську роботу отримав низку відзнак. У 2017 р. нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. Тоді ж удостоєний подяк Міністерства освіти і науки України і Хмельницької обласної ради, у 2021 р. – Грамоти Хмельницької обласної ради. Був нагороджений почесними грамотами Інституту історії України НАН України (2018), Національної спілки краєзнавців України (2018), орденами «Гордість і слава України» (2018), Св. Володимира II ст., відзнакою «Науковець року» (2020), медалями імені Івана Івановича Огієнка (2019), «За жертвність і любов до України» (2019), «За професійні здобутки» (2019) тощо. Крім того, отримав звання лауреата всеукраїнських премій імені Героя України Михайла Сікорського, імені Героя України Петра Тронька, обласної Премії імені історика Пилипа Клименка. А відтак цілком заслужено фото-портрет Олександра Завальнюка займає почесне місце в галереї «Провідні вчені К-ПНУ імені Івана Огієнка».

Отже, у своє 70-річчя ювіляр перебуває у розквіті науково-педагогічних сил. Широко зичимо йому міцного-премічного здоров'я, довгих років щасливого і сповненого творчості життя, наснаги й удачі в реалізації задумів.

Висновки. Вивчення життєвого шляху Олександра Завальнюка дозволило визначити у ньому п'ять періодів, кожен з яких відзначався своїми прикметними рисами. Упродовж першого з них відбулося становлення його особистості, для якої властиві високі людські якості, що заклали основу для подальшого розвитку і збагачення. Водночас обирає науково-педагогічний профіль трудової діяльності, закінчує аспірантуру й завершує написання кандидатської дисертації.

Другий період пов'язаний з роботою на рідному історичному факультеті. Одружився, двічі став батьком, сприяв розвитку своєї гарної сім'ї. Став надійним членом трудового колективу, сформувався як вишівський лектор, дослідник, краєзнавець. Досягненням стали захист кандидатської дисертації і присвоєння вченого звання доцента. Наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр. переосмислив радянську концепцію історії України, відмовився від її постулатів і повернувся до методологічних засад неопозитивізму та школи «Анналів». Його працелюбність, самовідданість і відповідальність при виконанні посадових обов'язків, наукові успіхи, людяність, організаторські здібності обумовили високий авторитет у колективі.

Наступний, третій, період присвячений виконанню обов'язків декана історичного факультету і одночасно посади доцента на кафедрі історії України. Дбав про недопущення занепаду факультету в умовах гострої економічної кризи першої половини 90-х рр. У колективі склалася атмосфера добропорядності, вдосконалювався освітній процес, зміцнювалася матеріально-технічна база, активізувалося наукове життя. Докладаючи особистих людських і організаційних якостей, за підтримки колективу, добився високих досягнень у розвитку навчального підрозділу, привівши його до високого рей-

тинг (факультет став одним з провідних серед педвиші). Вчений, взявся за дослідження проблеми становлення і діяльності українських університетів у 1917-1921 рр., зумів опублікувати на 2001 р. понад 100 наукових праць.

Четвертий період пов'язаний з виконанням упродовж двох п'ятирічних термінів ректорських обов'язків і став для керівника зоряним часом науково-дослідної й управлінської діяльності. Проявився талант блискучого менеджера вищої освіти – вдосконалювалися усі без винятку складові діяльності найстарішого ЗВО Поділля. Завдяки величезним зусиллям ректора і колективу заклад виборів статус спочатку класичного, а згодом і національного університету імені Івана Огієнка, що увінчало солодкі мрії і тривалу боротьбу української еліти за ці рішення. Керівник показував приклад активної науково-дослідної роботи, за цей період видав понад 400 наукових праць, захистив докторську дисертацію, збагатив українську історіографію цінними монографіями. У 2011 р. захистив докторську дисертацію. Чесно виконував депутатські обов'язки у міській і обласній рада, виконкомі міської ради.. Продовжував брати активну участь в інших сферах громадського життя всеукраїнського рівня.

П'ятий період розпочався з переходом на посаду професора кафедри історії України після звершення ректорської кар'єри. Він насичений активною участю у освітньому процесі на рідному факультеті, різноманітних громадських заходах. Велику увагу приділяє багатоплановій науково-дослідній роботі. Продовжує досліджувати раніш облюбовані історичні проблеми. Багато праць привчено сучасним вченим, краєзнавцям, громадським діячам. Став одним із найбільш продуктивних авторів і укладачів. Активно розвиває свою наукову школу. Активно працює з талановитою студентською молоддю, допомагає їм виконувати наукові праці, добиватися високих результатів. Серед професури факультету підготував найбільшу кількість докторів наук. Успішною є його робота з підготовки докторів філософії. Упродовж останніх 7 років очолював спецради із захисту кандидатських і докторських дисертацій.

За наполегливу і високоефективну керівну, викладацьку і громадську роботу вчений удостоєний значної кількості державних, багатьох відомчих нагород і громадських відзнак.

Список використаних джерел і літератури:

Байдич, В. Г., Завальнюк, О. М. & Комарніцький, О. Б. (2017). *Архівна справа на Хмельниччині: історія та сучасність*. Вінниця: ТОВ «Ніланд-ЛТД», 390 с.

Григоренко, О. П. (2013). Унікальна постать доктора історичних наук, професора, видатного ученого сучасності і талановитого організатора вищої школи Олександра Михайловича Завальнюка. *Духовні витоки Поділля: педагоги в історії краю*: Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницький: ПП Заколотний М.І., 162–168.

Завальнюк, О. М. (2006). *Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах*. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 632 с.

Завальнюк, О. М. (2016). *Подільські вчені й освітяни – незалежній Україні. Персональний вимір*: Нариси. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 380 с.

Завальнюк, О. М. (2014). *Проблеми становлення національної освіти в Україні в 1917-1920 рр.*: навч. посібник для спецкурсу. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 300 с.

Завальнюк, О. М. (2005). *Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори і будівничі (1917-1920 рр.)*. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 496 с.

Завальнюк, О. М. (2011). *Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.)*: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 644 с.

Завальнюк, О. М. (2012). *Звіт про роботу за період з 11 липня 2007 по 5 червня 2012 р.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І.Огієнка, 82 с.

Завальнюк, О. М. (Творч. задум та заг. ред.) (2003). *Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення*. Кам'янець-Подільський: Оіюм.

Завальнюк, О. М., Войцешук, А. Д. & Потапнікова, Г. В. (2014). *Митна справа на Правобережній Україні (60-ті рр. XIX ст. – 1914 р.)* (2-е вид., доп.). Хмельницький: ФОП Крисюк, 448 с.

Завальнюк, О. М. & Комарніцький, О. Б. (2011). *До історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (1918-2010 рр.)*: довід.-стат. матеріали. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 112 с.

Завальнюк, О. М. & Комарніцький, О. Б. (2011). *Кам'янець-Подільський: історія і сучасність*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 136 с.

Завальнюк, О. М. & Комарніцький, О. Б. (2010). *Кам'янець-Подільський в Українській революції 1917-1920 рр.*: навч. посіб. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 116 с.

Завальнюк, О. М. & Комарніцький, О. Б. (2012). *Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (1918-2012 рр.)*: іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 340 с.

Завальнюк, О. М. & Комарніцький, О. Б. (2008). *Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка у добу незалежної України*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 768 с.

Завальнюк, О. М. & Комарніцький, О. Б. (2005). *Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр.* Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 320 с.

Завальнюк, О. М. & Комарніцький, О. Б. (2004). *Сільськогосподарський факультет Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919-1921 рр.)*: Дослідження. Документи. Матеріали. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 512 с.

Завальнюк, О. М. & Олійник, С. В. (2013). *Українська Галицька армія на Поділлі (липень 1919 – травень 1920 рр.)*: монографія (2-е вид., доп. і перероб.). Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 304 с.

Завальнюк, О. М. & Олійник, Ю. В. (2012). *Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі «Волинь-Поділля» у 1941-1944 рр.* Хмельницький: «Поліграфіст-2», 300 с.

Завальнюк, О. М. & Стецюк В. Б. (2009). *Земства Поділля в добу Української революції 1917-1920 рр.* Кам'янець-Подільський: Аксіома, 220 с.

Завальнюк, О. М., Прокопчук, В. С. & Гавришук, А. П. (2010). *Кам'янець-Подільський державний учительський інститут у роки Великої Вітчизняної війни: дослідження, документи і матеріали, спогади*. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 448 с.

Завальнюк, О. М., Філінюк, А. Г., Іваневич, Л. А. & Трембіцький, А. А. (2020). *Анатолій Трембіцький: історик, педагог, особистість*. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 317 с., іл.

Кеба, О. В. & Комарніцький, О. Б. (2008). *Олександр Завальнюк. Інформаційний вісник Академії наук вищої освіти України*. Київ: вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 122–130.

Комарницький, О. Б. (Уклад.) (2006). *З любов'ю до України, з повагою до людей ... До 30-річчя науково-педагогічної діяльності професора О.М. Завальнюка*. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 212 с.

Комарницький, О. Б. (Уклад.) (2011). *Досліджуючи духовні скарби України. До 60-річчя від дня народження і 35-річчя науково-педагогічної діяльності професора О. М. Завальнюка*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 368 с.

Копилов, С. А. & Завальнюк, О. М. (Уклад. і автори вступ. статті). (2014). *Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлини. Хроніка діяльності*. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 384 с.

Копилов, С. А. & Завальнюк, О. М. (Уклад. і автори вступ. статті). (2016). *Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.)*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 864 с.

Копилов, С. А., Завальнюк, О. М., Філінюк, А. Г., Комарницький, О. Б. & Трубанінов, С. В. (2018). *Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Перші 100 років поступу*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 208 с.

Прокопчук, В. С. & Комарницький, О. Б. (2011). *Від університету педагогічного – до університету національного. Дослідження. Документи*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 680 с.

Професор Завальнюк О. М. – український вчений, управлінець і освітянин. (2021). *Прокопчук В. С. Творці історії Подільського краю. Дунаївці*; Кам'янець-Подільський: Видавець Д.Г. Зволейко, 236–251.

Смолій, В. А. (2012). Олександрові Завальнюку – 60. Людина сумлінної і подвижницької праці. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. збірник. Серія: історична та філологічна*, (9). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 311–313.

Степанков, В. С. & Комарницький, О. Б. (2018). Декан О. М. Завальнюк: нові якості історичного факультету в 1993-2001 рр. *Освіта, наука і культура на Поділлі*, (25). Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня «Рута», 718–737.

Степанков, В. С. & Комарницький, О. Б. (2005). Завальнюк Олександр Михайлович. *Кам'янець-Подільський державний університет в особах* (в 3 т., Т.2, сс. 145–165). Кам'янець-Подільський: Оіюм.

Степанков, В. С. & Комарницький, О. Б. (2018). Ректор, професор О. М. Завальнюк і реалізація курсу на підвищення ролі Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка в регіональних процесах (2002-2012 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*, (25). Кам'янець-Подільський: ТОВ Друкарня «Рута», 374–390.

Степанков, В. С., Філінюк, А. Г. & Комарницький, О. Б. (Уклад.) (2016). *У пошуках історичної правди: до 65-річчя від дня народження і 40-річчя науково-педагогічної діяльності доктора історичних наук, професора, академіка О. М. Завальнюка*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 464 с.

References:

Baidych, V. H., Zavalniuk, O. M. & Komarnitskyi, O. B. (2017). *Arkhyvna sprava na Khmelnytschyni: istoriia ta suchasnist* [Archivistics in Khmelnytskyi Oblast: history and modernity]. Vinnytsia: TOV «Niland-LTD», 390 s. [in Ukrainian].

Hryhorenko, O. P. (2013). *Unikalna postat doktora istorychnykh nauk, profesora, vydatnoho uchenoho suchasnosti i talanovytogo orhanizatora vyshchoi shkoly Oleksandra*

Mykhailovycha Zavalniuka [The unique figure of the doctor of historical sciences, professor, outstanding scientist of the twentieth century and talented organizer of higher education Oleksandr Mikhaylovich Zavalniuk]. *Dukhovni vytoky Podillia: pedahohy v istorii kraiu*: Materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. Khmelnytskyi: PP Zakolodnyi M.I., 162–168. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. (2006). *Istoriia Kamianets-Podilskoho derzhavnogo ukrainskoho universytetu v imenakh* [History of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University in names]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-Nova, 632 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. (2016). *Podilski vcheni y osvitiiany – nezalezhnii Ukraini. Personalnyi vymir* [Scientists and educators in Podillya – independent Ukraine. Personal measurement]: Narysy. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 380 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. (2014). *Problemy stanovlennia natsionalnoi osvity v Ukrainy v 1917-1920 rr.* [Problems of formation of national education in Ukraine in 1917-1920.]: navch. posibnyk dlia spetskursu. Kamianets-Podilskyi: Medobory-2006, 300 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. (2005). *Ukrainska elita i tvorennia natsionalnoi universytetskoï osvity: fundatory i budivnychi (1917-1920 rr.)* [Ukrainian Elite and the Creation of National University Education: Founders and Builders (1917-1920)]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-Nova, 496 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. (2011). *Utvorennia i diialnist derzhavnykh ukrainskykh universytetiv (1917-1921 rr.)* [Establishment and activity of Ukrainian state universities (1917-1921)]: monohrafiia. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 644 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. (2012). *Zvit pro robotu za period z 11 lypnia 2007 po 5 chervnia 2012 r.* [Work report for the period from July 11, 2007 to June 5, 2012]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podil. nats. un-t im. I.Ohienka, 82 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. (Tvorch. zadum ta zah. red.) (2003). *Kamianets-Podilskyi derzhavnyi universytet: mynule i sohodennia* [Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University: past and present]. Kamianets-Podilskyi: Oiiium. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M., Voitseshchuk, A. D. & Potashnikova, H. V. (2014). *Mytna sprava na Pravoberezhnii Ukraini (60-ti rr. XIX st. – 1914 r.)* [Customs affairs in the Right Bank Ukraine (60s of the XIX century – 1914)] (2-e vyd., dop.). Khmelnytskyi: FOP Krysiuk, 448 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. & Komarnitskyi, O. B. (2011). *Do istorii Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohienka (1918-2010 rr.)* [To the history of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University (1918-2010)]: dovid.-stat. materialy. Kamianets-Podilskyi: Oiiium, 112 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. & Komarnitskyi, O. B. (2011). *Kamianets-Podilskyi: istoriia i suchasnist* [Kamianets-Podilskyi: history and modernity]. Kamianets-Podilskyi: PP «Medobory-2006», 136 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. & Komarnitskyi, O. B. (2010). *Kamianets-Podilskyi v Ukrainskii revoliutsii 1917-1920 rr.* [Kamianets-Podilskyi in the Ukrainian Revolution of 1917-1920]: navch. posib. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 116 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. & Komarnitskyi, O. B. (2012). *Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka (1918-2012 rr.)* [Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University (1918-2012)]: ist. narys. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 340 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. & Komarnitskyi, O. B. (2008). *Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka u dobu nezalezhnoi Ukrainy* [Kamianets-Podilskyi National

Ivan Ohienko University at the time of independent Ukraine]. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 768 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. & Komarnitskyi, O. B. (2005). *Podilski mistechka v dobu Ukrainської revoliutsii 1917-1920 rr.* [Towns in Podillya during the Ukrainian Revolution of 1917-1920]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-Nova, 320 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. & Komarnitskyi, O. B. (2004). *Silskohospodarskyi fakultet Kamianets-Podilskoho derzhavnoho ukrainskoho universytetu (1919-1921 rr.): Doslidzhennia. Dokumenty. Materialy* [Faculty of Agriculture, Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1919-1921): Research. Documents. Materials]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-Nova, 512 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. & Oliinyk, S. V. (2013). *Ukrainska Halytska armiiia na Podilli (lypen 1919 – traven 1920 rr.)* [Ukrainian Galician Army in Podillya (July 1919 – May 1920)]: monohrafiia (2-e vyd., dop. i pererob.). Kamianets-Podilskyi: Medobory-2006, 304 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. & Oliinyk, Yu. V. (2012). *Natsyistskyi okupatsiinyi rezhym v heneralnii okruzi «Volyn-Podillia» u 1941-1944 rr.* [The Nazi occupation regime in the general district “Volyn-Podillya” in 1941-1944]. Khmelnytskyi: «Polihrafist – 2», 300 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M. & Stetsiuk V. B. (2009). *Zemstva Podillia v dobu Ukrainської revoliutsii 1917-1920 rr.* [Country councils of Podillya during the Ukrainian Revolution of 1917-1920]. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 220 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M., Prokopchuk, V. S. & Havryshchuk, A. P. (2010). *Kamianets-Podilskyi derzhavnyi uchytselskyi instytut u roky Velykoi Vitchyznianoï viiny: doslidzhennia, dokumenty i materialy, spohady* [Kamianets-Podilskyi State Pedagogical University during the Great Patriotic War: research, documents and materials, memoirs]. Kamianets-Podilskyi: Oium, 448 s. [in Ukrainian].

Zavalniuk, O. M., Filiniuk, A. H., Ivanevych, L. A. & Trembitskyi, A. A. (2020). *Anatoli Trembitskyi: istoryk, pedahoh, osobystist* [Anatoliy Trembitsky: historian, pedagogue, personality]. Khmelnytskyi: FOP Strykhar A. M., 317 s., il. [in Ukrainian].

Keba, O. V. & Komarnitskyi, O. B. (2008). Oleksandr Zavalniuk [Oleksandr Zavalniuk]. *Informatsiinyi visnyk Akademii nauk vyshchoi osvity Ukrainy*. Kyiv: vyd-vo NPU im. M. Drahomanova, 122–130. [in Ukrainian].

Komarnitskyi, O. B. (Uklad.) (2006). *Z liuboviu do Ukrainy, z povahoiu do liudei ... Do 30-richchia naukovo-pedahohichnoi diialnosti profesora O.M. Zavalniuka* [With love to Ukraine, with respect to the people ... To the 30th anniversary of scientific and pedagogical activity of professor O.M. Zavalniuk]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-Nova, 212 s. [in Ukrainian].

Komarnitskyi, O. B. (Uklad.) (2011). *Doslidzhuiuchy dukhovni skarby Ukrainy. Do 60-richchia vid dnia narodzhennia i 35-richchia naukovo-pedahohichnoi diialnosti profesora O.M. Zavalniuka* [Researching the spiritual treasures of Ukraine. To the 60th anniversary of the birth and 35th anniversary of scientific and pedagogical activity of Professor O. M. Zavalniuk]. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 368 s. [in Ukrainian].

Kopylov, S. A. & Zavalniuk, O. M. (Uklad. i avtory vstup. statii). (2014). *Ivan Ohienko – orhanizator, kerivnyk i oboronets Kamianets-Podilskoho derzhavnoho ukrainskoho universytetu (1918-1920 rr.): Dokumenty. Materialy. Svitlyny. Khronika diialnosti* [Ivan Ohienko – fscilitator, leader and defender of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918-1920): Documents. Materials. Photos. Chronicle of activities]. Kamianets-Podilskyi: Medobory-2006, 384 s. [in Ukrainian].

Kopylov, S. A. & Zavalniuk, O. M. (Uklad. i avtory vstup. statii). (2016). *Kamianets-Podilskyi derzhavnyi ukrainskyi universytet (1918–1921 rr.)* [Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918–1921)]. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 864 s. [in Ukrainian].

Kopylov, S. A., Zavalniuk, O. M., Filiniuk, A. H., Komarnitskyi, O. B. & Trubchaninov, S. V. (2018). *Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka. Pershi 100 rokiv postupu* [Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University. The first 100 years of development]. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 208 s. [in Ukrainian].

Prokopchuk, V. S. & Komarnitskyi, O. B. (2011). *Vid universytetu pedahohichnoho – do universytetu natsionalnoho. Doslidzhennia. Dokumenty* [From the Pedagogical University to the National University. Research. Documents]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podil. nats. un-t im. I. Ohienka, 680 s. [in Ukrainian].

Profesor Zavalniuk O. M. – ukrainskyi vchenyi, upravlinets i osvitanyn [Professor Zavalniuk O.M. is a Ukrainian scientist, administrator and educator]. (2021). *Prokopchuk V.S. Tvorts istorii Podilskoho kraiu. Dunaivtsi*; Kamianets-Podilskyi: Vydavets L.H.Zvoleiko, 236–251. [in Ukrainian].

Smolii, V. A. (2012). Oleksandrovi Zavalniuku – 60. Liudyna sumlinnoi i podvyzhnytskoi pratsi [Oleksandr Zavalniuk – 60. The man of conscientious and selfless labor]. *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: nauk. zbirnyk. Seriia: istorychna ta filolohichna*, (9). Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podil. nats. un-t im. Ivana Ohienka, 311–313. [in Ukrainian].

Stepankov, V. S. & Komarnitskyi, O. B. (2018). Dekan O.M.Zavalniuk: novi yakosti istorychnoho fakultetu v 1993-2001 rr. [Dean O.M. Zavalniuk: new qualities of the Faculty of History in 1993-2001]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli*, (25). Kamianets-Podilskyi: TOV Drukarnia «Ruta», 718–737. [in Ukrainian].

Stepankov, V. S. & Komarnitskyi, O. B. (2005). Zavalniuk Oleksandr Mykhailovych [Zavalniuk Olexandr Mykhailovych]. *Kamianets-Podilskyi derzhavnyi universytet v osobakh* (v 3 t., T.2, ss. 145–165). Kamianets-Podilskyi: Oiium. [in Ukrainian].

Stepankov, V. S. & Komarnitskyi, O. B. (2018). Rektor, profesor O.M. Zavalniuk i realizatsiia kursu na pidvyshchennia roli Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka v rehionalnykh protsesakh (2002-2012 rr.) [Rector, Professor O. M. Zavalniuk and the implementation of the course to enhance the role of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University in regional processes (2002-2012)]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli*, (25). Kamianets-Podilskyi: TOV Drukarnia «Ruta», 374–390. [in Ukrainian].

Stepankov, V. S., Filiniuk, A. H. & Komarnitskyi, O. B. (Uklad.) (2016). *U poshukakh istorychnoi pravdy: do 65-richchia vid dnia narodzhennia i 40-richchia naukovo-pedahohichnoi diialnosti doktora istorychnykh nauk, profesora, akademika O.M. Zavalniuka* [In search of historical truth: to the 65th anniversary of the birth and 40th anniversary of scientific and pedagogical activity of Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician O. M. Zavalniuk]. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 2016. 464 s. [in Ukrainian].

Отримано: 10.09.2021